

Natur og menneske i Jacob Breda Bulls folkelivsromaner

Det er vel noe pretensiøst av en ikke-rendøl å begi seg inn i dette landskap og blant Bulls personer. Men jeg våger likevel, og jeg gjør det i stor respekt og kjærlighet til denne dalen og de som i generasjoner har bodd her. Dette var på et vis også min barndoms dal, tidlig møtte jeg Rendalen gjennom Jacob Breda Bulls diktning, jeg ble kjent med "Fløtar-Lars" og "Vesleblakken" og møtte dramatikken i "Ulveslaget". Så ble det folkelivsromanene og etter hvert et nærstudium av disse i form av en hovedoppgave til embetseksamen. Og stadig kunne jeg si med "Bjørn frå Landet", lærer Oskar Bjørnstad: "Bull hadde slått porten på vid vegg, jeg så inn i et rike fullt av skjønnhet, eventyr og mystikk". Og sammenhengen i dette rike er det vi skal prøve å se nærmere på i denne artikkelen.

For sammenhengens skyld skal ta med noen punkter fra Bulls liv og samtid. Etter at han som 15 år gammel gutt begynte på Nissens skole i Kristiania, kom han bare på korte feriebesøk til Rendalen. Ennå mindre ble det etter han tok teologisk embetseksamen i 1876, samme året som han giftet seg

med Gunvor Sofie Rytterager, som døde seks år etter. Året etter giftet han seg med Anna Maria Augusta Bergløf, som døde åtte år før Bull.

Det er ikke noe som tyder på at Bull noen gang hadde planer om å bli prest. Det var journalistikken og diktergjerningen som alt fra ungdommen hadde fanget hans sinn, og frem til midten av 1890-årene var han vesentlig journalist og aviseier. Da hadde han imidlertid for lengst debutert som forfatter, og han hadde allerede satt seg store mål for sin diktning da han som 26-åring debuterte i 1879. Andre har satt debutåret til 1890, da han ga ut skuespillet *Uden ansvar*. Imidlertid synes jeg det er rett å sette *Morgendæmring* som debutverk, i denne samlingen av dikt og fortellinger av unge norske forfattere opptar hans egen produksjon over halvparten. Bull mener nå at "*Der vil blive Manddom og Originalitet over vir unge kunst, og man vil efterhånden opnaa, at Publikum vender sig med forventninger mot vort eget land og ikke som nu hovesagelig mot Udlandet*". Dette skriver han altså i den realistiske tendensdiktningens gryende tid, med forfattere

som Bjørnson og Ibsen, Garborg og Jonas Lie! Han er heller ikke redd for å sammenligne denne dikting med ”*Wergelands Digtning*”, ”*Bjørnsons nationale Produktion*” eller ”*Maalstrævet og de derom udkjempede Kampe*”. I det hele tatt har Jacob B. Bull nærmest voldsomme forventninger til denne dikting, selv om han vel i grunnen er den eneste av disse forfattere som ikke har blitt rammet av glemselens skjebne.

Etter det vi vil kalle Bulls debutår i 1879, var hans produksjon heller liten det neste tiåret. Det eneste større arbeide vi kjenner til er et versifisert drama, *Jeanne d'Arc*. Dette ble imidlertid refusert av Kristiania Theater, og ble derfor heller ikke offentliggjort.

1890-årene ble individualitetsforkynnensens tiår i litterær henseende. En var gått trett av 1880-årenes problem-dikting, og – 90-årene fikk av mange navn etter tittelen på Arne Garborgs *Trætte Mænd*, fra 1891. Det som nå kom til å prege litteraturen, var ”*en fri og sterk naturromantikk, en heftig naturpoesi og en dyp og inntrengende naturpreget romantisk psykologi*”, for å sitere Kristian Elster. Jacob B. Bull hadde allerede tidligere dratt til felts mot den moderne tendensdikting, men det var først i ”skuespillet” ”*Uden ansvar*” fra 1890 at han for alvor polemisererte mot den naturalistiske livsanskuelse. I dette skuespillet er det naturalismens utvekster han polemiserer mot. Imidlertid hadde heller ikke Bull særlig hell med dette stykket, og han blir mer og mer klar over at han ville reise sin egen dal, Østerdalen, det varigste av alle minner, det skrevne ord. Det er da også Jacob B. Bulls folkelivskildringer fra Østerdalen som vil

bli stående i vår litteratur som det betydeligste av hans produksjon.

1890-årenes norske dikting viser et bilde av landet så rikt og mangesidig som aldri før. Denne tendensen er allmenn i europeisk dikting. Vi finner den hos ”*de skånske diktere*” i Sverige, i den ”jydske bevegelse” i Danmark og i den tyske ”*Heimatsdichtung*”. Flere norske heimstaddiktere fikk sitt litterære gjennombrudd i disse årene. Det gjelder i særlig grad Jens Tvedt, Ras-mus Løland, Vette Vislie og av bokmålsforfattere Tryggve Andersen, Hans Aanrud, Hjalmar Christensen, Thomas Krag foruten om Jacob B. Bull. Fra dette distrikt var det den gang egentlig bare Nicolai R. Østgaard som hadde forsøkt seg med skildringer fra denne vidstrakte dalen.

Født og oppvokst på Øvre Rendal prestegård, kom Jacob B. Bull alt i gutteårene i nær og intim kontakt med dalens natur og særmerkte bygdekultur. Det var i disse hjemlige bygdeforhold han mottok sine første bestemte inntrykk av natur og folkeliv. Etter at han begynte å studere teologi, og senere slo seg ned i Christiania og i utlandet, kom han også årvisst på besøk til Rendalen. På den måten kom han i alle år til å fornye og utvide sitt kjennskap til dal og døl. Han ble da også Rendalsdikteren, men han favner ofte hele Østerdalen i sin dikting. Bulls folkelivsromaner gjenspeiler hele folkets liv, i slit og strev, i hverdag og fest, i sorg og glede, – østerdølenes seighet og blygsel, og framfor alt: hans enkle og ureflekterte naturkjensle. Alt Bull har skapt av dikterisk verdi, har sammenheng og samklang med naturen og folket i denne lange skogenes og

fjellflyenes dal.

Bull bruker for en stor del stedenes rette naturnavn, for eksempel Hårset, Sømåen, Elvål, Hanestad, Undsetgrenda, Drevsjø, Myrberget, Rena og mange flere steder. Bare ytterst sjelden dikter han opp navn. I det hele tatt er han nesten slavisk bundet til det faktiske landskap. Både om naturen og folket forteller han slik det egentlig er. I hvert fall så lenge det gjelder naturen og rammen omkring personene, er han heimstaddikter i ordets beste mening. Han lar oss se og kjennende Rendalen, slik som i skissen *"Mellem fjellene"* i innledningen til 1. bind av folkelivsromanene: *"Østerdalen er de øde skogers dal. Dyster, svartnende granskog i bunnen, grønn, kraftig furu oppover liene, fin lysegrønn bjerk i fjellbåndet og gråhvit fjellvie innover vidden, hvor rensdyrmosen lyser opp mellom stenene. Men overalt hvor du går i skogen, ligger nedfallstrær i kors og krok som i hvitnende benrader fra hedenold"*. Og videre heter det i skissen: *"Skog, vann, fjell, – det er Østerdalen"*.

Det er fra fjellet vi møter de fleste av Jacob B. Bulls naturskildringer. Han sa selv i Gyldendals julekatalog i 1930: *"Jeg er kun en Fjeldørn som svinger, mot Høiden i søkende jag"*. Det ligger nær å anta at Bull har gitt uttrykk for noe av sin egen lengsel mot det store, ukjente, i sine skildringer av de uendelige fjellvidder. Fra sine utallige jakt- og fisketurer kjente han også godt den endeløse, mosegrå vidda, like fra de relativt store Fonnåsfjell og Sølen til de mest bortgjemte sjøer og tjern langt inne i fjellødet.

I om lag to tredjedeler av tilfellene hvor fjellet er skildret eller beskrevet, er det geografisk bestemt, dvs. nevnt ved navn. Ellers kan nok en som er

lokalkjent i mange tilfelle kjenne igjen de stedene dit Bull tar leseren med, uten at forfatteren akkurat direkte forteller hvor vi er.

Det er mange elver, sjøer og vann i Rendalen. De må tydeligvis ha vært en inspirasjonskilde for Bull, så ofte som vi møter dem. Vi nevner eksempelvis Glomma, som renner som ei brei sølvåre gjennom Østerdalen, men ikke akkurat gjennom kirkestedet hvor Bull er født, og hvor han har lokalfestet de fleste av sine folkelivsromaner. Bull bruker bl.a. ofte elva som et middel til klarere å få fram Østerdals-skogenes uendelighet, slik som for eksempel i Jutulskaret: *"– men nedenom gården under eldgrå fjellsider drog Glomma gjennom den dalmørke skogbunn blank og blå frem gjennom skogsevigheten, med bløtt vann fra de mange fjellklare oppkommer drog den i bortgjemt sus og sang sin hastige ferd forbi."* Om lag halvparten av de elver Jacob B. Bull har med i sine naturskildringer er navngitt med sine rette geografiske navn. Ellers er det bare elva. Det samme er tilfelle med de sjøer og vatn Bull nevner.

Med noen få eksempler har vi forsøkt å vise at det er landskaper i sin barndoms Rendalen Bull gjenopplever i sin diktning, det neste spørsmålet er så hvordan han ser og skildrer denne naturen. En kan si at det som særmerker naturskildringene hos Bull er den stillhet som rå i naturen. Om vi undersøker nøye, finner vi at det er stille, klart vær i om lag 90% av naturskildringene, i de andre tilfellene er det sterk vind, uvær eller storm.

Ved siden av stillheten er det et annet særtrekk som går igjen i Bulls

naturskildringer, nemlig et spirende element. Naturlig nok gir dette seg særlig uttrykk i voksterlivet. Naturens spiring og vekst møter vi i om lag halvparten av naturskildringene. Men en nøyaktig opptelling her er vanskelig, da vi møter voksterlivet på så mange indirekte måter, bl.a. i metaforer.

Vi skal også forsøke å vise dette ved noen eksempler, først stillheten en julekveld, fra Hr. Samuel: *"Det var blikk-stille vinter. Grå luft, svanger med vordende snefall, taushet over den store skog. Som en vinterhvit sovende fugl lå dalen og åndet i sine kjølige dun. Der hørtes ikke sleder, der klang ikke tingel eller glødende dombjelle-sildr henover de nedsnedde veier, – hundene taug i sine hundehus eller satt lyttende i de åpne svaler og undret at ingen gikk, at ingen kom, at intet var å varsle og vokte. Av og til kunne et kvinnfolk gå til vedskå-len etter ved, stille, gjennom den bløte sne, et forsinket øksehugg langt borte kunde høres og bringe hundene til å spisse ører, så var igjen allting kirkestille".* Eller aller mest stille kanskje om sommeren, der Bull også får utfolde sitt språklige talent, her fra Jørund Smed: *"Melkevitblå-nende sommernathimmel med slørete stjerner over dunkel, ungdomstende skog. Blikk-stille, svartblank sjø hvor dagens svinnende lysning skjelver og svarte graner speiles".* Romantikeren Bull vil ikke la for eksempel uvær ødelegge midtsommer-kveldsstemningen.

Vi treffer oftere på sommeren enn de andre årstidene i Bulls naturskildringer. Da er det med en gang naturlig at det spirende element får en bred plass. Etter den lange vinteren og sene våren i Østerdalen blir det også gjerne sommer før knoppskytingen for alvor begynner Likevel trenger ikke nødven-

digvis det spirende moment ha så bred plass i naturskildringen som det har i Bulls diktning. Derfor må en ha lov å trekke den konklusjon at Bull spesielt har sett og opplevet naturen i vekst, med andre ord: det spirende i hans kunstverk henger sammen med en dyp naturopplevelse.

Det spirende voksterlivet møter vi på en eller annen måte i om lag halvparten av naturskildringene. Bull har sett spiring og vekst så vel ved de store skogens busker og trær som i de små og vakre markblomstene, hvor han selv har gitt uttrykk for at han er spesielt glad i den i den lille forsiktede blomsten linnea. Han legger merke til knopper på trærne og de første tegn til grønt på markene, slik som i Eline Vangen: *"Det stundet mot løvsprett. – Hele mai måned frem hadde solen virket i liene med snøsmeltningsluft og kløkk is morgen og kveld og grosvangre glufs av vårvarm jord, når solen stod høiest på himmelen. Nu var elvene falt og grågåsen alt dratt nordover; dalen lå bar med grønskende flekker av vinterrug bortover nakne jorder og alle løvs-kogens knopper blanke og bristende store".*

Vi har allerede pekt på at Jacob B. Bull svært sjelden i sine naturskildringer går utenom sin fødeegn, Rendalen, og at naturen i mange tilfelle blir helt lokalbestemt. Når det gjelder menneskeskildringer, finner vi også der en utstrakt bruk av levende modeller og ofte direkte utlevering av samtidige bygdeforhold. Den allsidige vrimmel av underlige skjebner som møter oss i hans folkelivsbilder, er for en stor del skåret direkte ut av virkeligheten. I flere tilfelle opptrer også hans personer under fullt "borgerlig" navn. Generelt kan en si at kjernen i hans fol-

kelivsromaner som oftest er sann, men deres tankerikdom, stemning og fargeprakt er skapt av en kunstners frodige fantasi.

Imidlertid har ikke Bull med samme hell som i naturskildringene benyttet seg av modeller fra virkeligheten. Det er blitt noe stereotypet over hans mennesker, selv om de er typer som faller godt inn i landskapet. Dikterisk sett er han også kommet best fra oppgaven i de tilfelle der kildematerialet har vært snautt. Da har fantasien fått boltre seg mer fritt enn der hvor Bull har kjent seg bundet til harde fakta. Her er det likevel noe formildende, slik den nylig avdøde Bull-biografen P. J. Oldetrøen i sin tid uttrykte det i en artikkel i Østlendingen: *"Men dette forhindrer ikke at Bull i siste del av sitt forfatterskap stadig nytter enhver god muntlig eller skriftlig kilde – ja nytter den til siste rest. Dette viser at hans fantasi stort sett opererte tryggest med grunnlag i faktisk stoff"*.

Vi har dessverre ikke tid til å gå inn på alle folkelivsromanene ut fra synspunktet om levende modell, men vi skal nevne noen av de kanskje mest typiske. I Bulls første større folkelivsroman, *Fonnåsfolket* fra 1902 er det vanskelig å utpeke modellene. Garden Fonnås, der *Fonnåsfolket* bodde, ligger i Elvålsgrenda, men hovedmotivet i handlingen er av en slik art at en ikke uten videre kan betegne det som stedegent for Rendalsbygdene. Det er nok mange trekk ved *Fonnåsfolket* som bygdefolket kan kjenne igjen, men noen konsekvent tilknytning til levende modell er knapt noen av bokas personer. *Fonnåsfolket* er fortellingen om Bård Fonnås, og den forteller hvordan bygdesladderer drypper sin gift i

varme ungdomssinn.

Bull vant for alvor popularitet som dikter da han i 1906 gav ut *Eline Van-gen*. Det er vanskelig å verifisere om Bull har hatt en modell til denne boka; folket i Rendalen mener vel helst at han ikke har hatt det, selv om navnet Eline var mye brukt her i Rendalen tidligere. I en artikkel i *"Den norske turistforenings årbok"* fra 1949 har imidlertid redaktør Per Grambo antydnet at Bull må ha hatt en modell til denne boka. Han skriver: *"Like nordenfor prestegårdsskigaren bodde den fagre Eline Vangen, Østerdalens Synnøve Solbakken, som hver eneste østerdalsgutt helt opp til våre dager har vært forelsket i – en engel på jorda, men likevel en ekte Rendalsjente, en lys hjertevarm jentetype som går igjen i flere av Bulls bøker."*

Derimot har Bull en tydelig modell for sin neste folkelivsroman, *Østerdalskongen*, som kom ut i 1907. Det faktiske grunnlag for denne boka var uhellet med Ryen dampsgag. Denne bedriften ble startet av skogeiere fra Rendalen, Stor-Elvdal og Åmot i slutten av 1870-årene. Hensikten med dette tiltaket var direkte å konkurrere med tømmeroppkjøperne for å holde prisene på tømmeret oppe. Imidlertid gikk hele bedriften konkurs, og de interesserte tapte store summer. Virkeligheten er utnyttet mer i *Østerdalskongen* enn i noen andre av Bulls bøker. Det gjelder særlig hovedpersonen, hvor modellen for Knut Strand er Bulls gudfar og vert i mange år, Jacob E. Haarsest. Men Bull har benyttet seg av denne modellen på en lite tiltalende måte. *"Her har han gitt den ættefølelse som han så ofte lovpriser et blodig saar,"* som lektor Magne Skrede har uttrykt det i en artikkel i *Nationen*.

I 1910 begynte Bull for alvor med sine lokalhistoriske undersøkelser, og etter det kom folkelivsromanene mer enn før til å bygge på bygdehistorisk kunnskapsstoff. Den boka som kom ut dette året, *Knut Veum*, bygde imidlertid vesentlig på personlig førstehåndskjennskap, så Bull slapp i noen grad å gå veien om historiske kilder.

Tittelhelten i *Knut Veum* er Johan Haave, født i 1860. Han var i lengre tid lærer i Rendalen, men ble senere forflyttet til Stor-Elvdal. Han blir i Rendalen omtalt som en meget flink lærer, dessuten var han en flink sanginstruktør, utdannet hos Johan D. Behrens. Biskop Knapp, Knut Veums seminariekamerat, som vi får stifte bekjentskap med, er biskop Anton Christian Bang. Han var en av de mest markante skikkelser i norsk kirkeliv i slutten av forrige århundre. – Den staute bondejenta som ble Knut Veums hustru, het i virkeligheten Dorothea Høye. Ellers er svært mye av det som står i *Knut Veum* sant, selv om Bull også fritt har brukt sin dikterfantasi.

I årene 1910-1920 arbeidet Bull med *Rendalsboka*. I disse årene fikk han tak i så mange emner som fengslet ham så sterkt at han senere nyttet dem i flere av sine bøker, bl.a. i *Hr. Samuel* og *Hr. Samuels rike*. I Bulls romaner er hr. Samuel sokneprest i Rendalen. Hans gjerning kom vesentlig til å ligge på det praktiske plan ute i menigheten, hvor han i alt var menighetens hyrde og åndelige far. Men Bull lar oss møte ham som en streng og mektig prest; f. eks. da sersjant Ole Hågensen ville gifte seg med den fraskilte Gunhild Brinchmann. Likevel blir presten etter en tid overbevist om at de skal ha

hverandre, og bryllupet blir holdt i selveste prestegården – Hr. Samuels hustru, madame Elisa, hjalp sin mann meget i hans arbeide. Dette kunne hun i særlig grad gjøre så lenge hun hadde jomfru Christiane Ross til hjelp i huset.

Innholdet i disse bøker er nøye knyttet til virkelige begivenheter. Hr. Samuel er sokneprest Samuel Mandall, som var prest i Rendalen fra 1788 til 1826. Både han og hustruen Elise Mandall var overmåte avholdt i sin menighet, og hele sin embetstid var de prestefolk her i denne dalen. Samuel Mandall døde i 1843, 95 år gammel, – hustruen døde fire år etter. Deres gravsten, som står på sydsiden av Øvre Rendal kirke, har denne innskriften: *"Deres Dyder erhvervede dem Menighedens Kjærlighed, derfor reiste den dem dette simple Minde."*

Sersjant Ole Hågensen var fra en av de største gårdene i Rendalen. Han ble gift med presteenken Gunhild Brinchmann. I Bulls bøker heter det at hun var skilt fra residerende kapellan Brinchmann til Åmot-Storelvdalen. Rendalens kirkebok forteller at Ole Hågensen falt i krigen mot Sverige i 1808-09. Plassen Sjersanttrøen har fått navn etter sersjant Ole Hågensen.

Jomfru Christiane Margrete Ross, som det fortelles om i de samme bøker, var datter av overstiger Ross ved Røros Verk. Hun kom til kaptein Hirsch i Rendalen i 1780, men senere flyttet hun til prestegården. Der var hun til hjelp i huset, samtidig som hun var madame Elisas gode venninne. Etter prestefolkenes død bodde jomfru Christiane på Norstu Lombnes i Ytre Rendal.

I 1924 kom *Jørund Smed* ut. Denne

boka forteller om den østerdalske storbondedatteren Marja Storli, som blir glad i den svenske smeden Jørund. Marjas foreldre ville imidlertid ikke vite noe om dette forholdet. Til slutt rømmer Marja av sted med Jørund, men de blir innhentet av Marjas brødre. Jørund fortsetter alene til Sverige. Hele livet går Marja og lengter etter Jørund, inntil hun en jonsokkveld tar sitt eget liv. – Bull har delvis hatt modell til enkelte av personene i denne romanen, men det vesentligste av handlingen er fri dikting. Det samme er tilfelle med personene i Bulls tre siste folkelivsromaner, *Thordis Eika-berg*, *Viddens herrer* og *Ættens øde*.

Bulls mennesketyper finner vi stort sett innen rammen av et bestemt skje-ma. Om en vil søke fram til personlighetstrekk – og ikke etter handlinger eller kanskje sosial status, vil det mest fruktbare være å se på noen av bøkens hovedpersoner. I en kort gjennomgang i dag kan vi bare antyde noen hovedtyper.

Bulls store kjærlighet til sin egen dal, Østerdalen, går som et absolutt ledemotiv gjennom alle hans bøker. Ingen skikkelser skildrer han vakrere enn dem som blir tatt og grepet av dalen, – de som vil gjøre en innsats her oppe blant fjellfolket. Slike mennesker gir Bull all mulig lykke. Det kan være dalens egne folk som gir uttrykk for sin store glede ved alltid å få bli i dalen, eller det kan være folk som kommer utenfra, – og alltid blir i Østerdalen, som hr. Samuel: ”--- det er det, Deres velærværdighet, at jeg er kommet således i det med naturen og folket her oppe, at jeg – Gud forlate min synd – sågud har ondt for å rive meg løs derfra”. Men også når det

gjelder disse menneskene, som Bull gjør til rene høvdingskikkelser, har de mye til felles med det som Didrik Arup Seip nevner som karakteristiske trekk ved den norrøne saga: *”Personenes sinnsstemning og karakter kommer ikke direkte frem, men gjennom deres handlinger og ytringer.”*

Vi nevnte presten Samuel Mandall som en typisk representant for alle de innflytterne vi møter, en annen kan være lærer Knut Veum i boka av samme navn. Begge representerer noe nytt i bygdesamfunnet, og Bull er tydelig opptatt av å reformere gamle stivne-de former og stive omgangsformer. Bull har tydeligvis ikke mye til overs for ”– skolen, hvor gammelklokkeren satt på kateteret med linjal i hånd og strengt gammelmannsblikk over brillene, mens gutter og jenter med fraværende øine og syngende tonefall ramset de døde lekser opp”. Da er det straks noe helt annet i Knut Veums timer, med – *”naturlige svar på naturlige spørsmål, munterhet som slapp løs og igjen straks ble fanget inn ved et blikk fra de store, klare øine, spent og åndeløs stillhet når han fortalte”*.

Her er det idealene fra Sagatun og Folkehøgskolen som møter oss.

I likhet med hr. Samuel ble også Knut Veum på en merkelig måte knyttet til menneskene i denne dalen, og han får i alt lyst til å være og leve som en av dem: *”Det var kommet over ham så underlig en kjensel ved Johan Dilts tale og samværet med de to unge jenter. En slags blødende lengsel etter å leve bondens enkle liv, elske hans dulgte elskov og kjenne hans sterke, likefremme lykke midt i den store, troskyldige natur. Det var vekket i ham noe av et dypt, medfødt instinkt, som de mange år i by og mellom bøker hadde stengt og trengt tilbake”*.

Så vidt jeg kan forstå, når Bull sitt høyeste som menneskeskildrer i de tre bøkene vi her kort har nevnt, når han behandler sine menneskers direkte forhold til dalen. Dette ser vi tydeligst der hvor sokneprest Mandall og lærer Veum står i ferd med å forlate bygda her inne ved Kjølen. Men så er det for dem begge ett av dalens mennesker som direkte virker inn, slik at de bestemmer seg for å bli i Rendalen resten av sitt liv. Det ble ikke noe av å dra til "et større kongerike", slik som madame Elisa sa til sin mann et av de første årene de var i Østerdalen. Det var fjellbygdas enkle mennesker, Ola Lisbeteggen og Kirsten Haug, som ble den direkte årsaken til at hr. Samuel og Knut Veum ble tro i det arbeid de hadde begynt.

Det grodde og vokste etter Samuel Dop Mandall og Knut Veum. Deres virke satte merker etter seg der i dalen. Men fjellbygda Bull skildrer, hadde også sine egne solskinnsmennesker som satte spor etter seg, – mennesker som det spirte og grodde etter. En av dem som vi allerede har nevnt er Eline Vangen i boka av samme navn. Her vil jeg igjen få sitere Magne Skrede; *"Den lyse vakre fortelling skildrer hvordan kjærligheten gror og vokser i et varmt og helstøpt sind og hvordan livet er naar det leves med dype, sunde aandedrag. Eline Vangen er nær i slegt med Synnøve Solbakken, hendes lyse livsvarme smil griper tak om hjerteroten, – selv grinete kaller maa gi seg til slut"*. En kan i det hele tatt slett ikke utelukke muligheten av at Bjørnson har vært en sterk inspirasjonskilde for Bull her. I den samme boka ser vi også straks den norske bondes tilknytning til kirken, slik Bjørnson selv har sagt det: *"Kirken*

står i bondens tanke på et høyt sted". Samhørigheten mellom kirken og den norske bonde har nok også stått klart for Bull da han skrev både Eline Vangen og Glomdalsbruden. Som Torbjørn fikk se Synnøve Solbakken i kirken med salmebok i hendene, traff Erik også Eline oppe på vidda med en katekisme i fanget: *"Jenten satt og så ut over Harsjøen, mens hun bandt; en blå katekisme lå ved stenen tett ved; hun hadde lagt den fra sig nu, da kvelden falt"*. Eline skulle stå til konfirmasjon om høsten.

Særlig *Glomdalsbruden* og *Eline Vangen* forteller hvordan det går der hvor kjærligheten har begynt å gro og spire i unge sinn. Bull har også på en mesterlig måte skildret hvordan det et grobunn for det godes frø selv i de mest forherdede sinn. Det er som Bull har søkt noe av et motto fra Bjørnson i *En glad gutt*: *"- hvor der er gjærende krefter, skyter det året efter"*.

Til slutt vil vi se på en vesentlig roman der vi finner et helt radikalt brudd med den harmoni vi ellers finner både i menneske- og naturskildringene i Bulls øvrige folkelivsromaner, nemlig *Østerdalskongen*. Det er nok også den av bøkene som både i samtid og ettertid ble mest diskutert både som nøkkelroman og som litterært produkt. Det er nok mulig å si at tendensen ble så sterk at det overskygget de litterære kvaliteter. Vi har tidligere nevnt utgangspunktet, og det er i den ramme det store "ego" utvikler seg, og resultatet blir negativt både for den enkelte og for bygdesamfunnet. – Det er som en uhyggestemning slår oss i møte allerede i den innledende naturskildring i *Østerdalskongen*: *"Det gikk en snestorm nord gjennom dalen. - - Hele*

dalen stod i røk og rokk. - - Skogens tømmerveier var slettet ut, elgspor og haregalder forsvunnet. - - - Bygden lå og tidde, grend ved grend. - - Ikke et menneske var å se langs de øde veier, intet tingel hørtes. Alle satt inne efter naturens vis og århundrers vane og lot uværet gjøre sin gjerning.”

Det dominerende trekk i Østerdalskongen er det ”*anti-spirende*”, det destruktive. Det er et allment trekk hos mange diktere å trekke fram motsetninger. Når det gjelder Jacob B. Bull, kan en eksempelvis nevne personer vi alt har nevnt, hr. Samuel og Knut Veum, i motsetning til Knut Strand, og Berit Glømgården og Eline Vangen i motsetning til Knutsmarte og Døljohanna.

Det som setter Knut Strand i den sterkeste motsetning til de personer vi hittil har forsøkt å karakterisere, er selve målsettingen med alt det nye han bringer inn i bygdesamfunnet. For Knut Strand gjelder det å få mest mulig personlig vinning. Han ser ut til å være svært lite interessert i om hans mange ideer er til beste for dalen og folket, bare de kan tjene hans egne økonomiske interesser. Derfor er det noe av hele Knut Strands livsinnstilling som ligger i en av hans replikker da han første gang hadde satt sine sambygdinger stevne i den gamle skolestua: *”Trur dø je kaster bort tia uten å tene penger?”* Han mente nok også at de andre hadde vært der i dalen lenge nok uten å tjene penger, og at de for så vidt trengte både penger og vei. Men ikke minst da han ville kjøpe garden av Lars Nordigard, forstår vi at det er sin egen personlige vinning Knut Strand er opptatt av: *”Je ska’ tene penger på garden, je.”*

Det var i det hele tatt penger som ble den reelle verdimåler for Knut Strand. Penger ble mer verdt enn både slektens ære og hensynet til andre mennesker, endog hans nærmeste. Han ville tvinge sin datter Ingeborg til å gifte seg med Per Nordigard, enda hun var glad i en annen, det var studenten der inne i byen hun lengtet etter. Men Knut Strand var steil, *”Nordigard er verdt sine to hundre tusen”*, sa han. Da hjalp det lite med Ingeborgs: *”Je vil ittel!”*

Like fullt fikk Knut Strand sin vilje, og han ødela alle muligheter til livslykke for datteren sin. Til slutt fant de henne død i utmarka. Det siste de hørte var den gamle visen om Ragnhild Uti: *”Dø’en er god hain å finne!”* Vi møter forøvrig flere slike skikkelser i Bulls folkelivsromaner. Der hvor et menneske må gå mot sin vilje, blir det noe visst og forkvaklet. Klart ser vi det også i Jørund Smed, hvor det fortelles om bondedatteren Marja Storli og den svenske smeden Jørund. – Det var naturen som til slutt fikk Marja, slik som det og var tilfelle med Ingeborg Nordigard. Der fant de døden og glemselen fra det som hadde gjort dem ulykkelige. Men det var ættestoltheten og foreldrenes vrangvilje som var den primære årsak til at de søkte døden ute i Guds frie natur, Ærgjerrig ættestolthet kan det ikke gro noe etter, den fører bare inn på dødens forferdelige linje,

Kritikere og litteraturhistorikere har vært høyst uenige i sin kritikk og vurdering av Jacob Breda Bull som menneskeskildrer, og enda mer hans evne til å se mennesket i relasjon til naturen. Om hans naturskildringer

hersker det derimot stort sett enighet, der har han tegnet et stykke Norge på en glimrende dikterisk og kunstnerisk måte. Det er også med tanke på naturskildringene Julius Clausen skrev i *"Berlingske Tidende"* etter hans død; *"Ingen annen norsk dikter har gitt en så intens og uttømmende skildring av Østlandet. Dette er kanskje en nekrolog's store ord, men det hersker stor enighet om hans evne til å skape levende naturbilder.*

Jacob Breda Bull har fått med alle naturens nyanser i det Rendalen han viser oss. Hans blikk favner fra elva i dalbotnen til de mest bortgjemte sjøer og tjern inne i fjellødet. Men det er noe mer enn natur og landskap i alminnelighet han tegner, – han skildrer naturmiljøets sansekvaliteter i nær tilknytning til årstid og til de forskjellige tider av døgnet. Og alltid møter vi han sammen med sine rendøler. For naturen er først og fremst ramme om menneskeskildringene. Vi treffer hans fjellfolk inne på vidda, i nattlig tåkedis og ved høylys dag; arbeidsmannen inne i de store skoger eller i arbeid heime på garden.

Det var midt i nyromantikken tid Jacob B. Bull fikk sitt store gjennombrudd som folkelivsskildrer, og romantiker ble han i all sin diktning. Det toneangivende i Bulls naturskildringer er de fine, lyse dager og netter, med grønne grusbakker og knoppskytende busker og trær. Kalde, blåsende dager med regn og uvær hører til sjeldenhetene.

Bulls naturskildringer er treffende. Med enkle midler skildrer han naturen, og han gjør den levende, kanskje nettopp fordi han selv har opplevd

den. Dermed er ikke sagt at han ikke kan være uheldig og lettkjøpt sentimental i sine naturskildringer, eksempelvis her fra Blåfjell: *"den blomsterdrømmende dal, elvesusen fra Rena-elven sang som stillhetens levende sjel."* Slike sammenligninger finner en nok flere av, også som metaforer: *"– hist og her titter blåøide forglemmegeier op, disse naturlige barn av jordens elskov med stjernene"*. Direkte søkt i sine virkemidler kan Bull være når han bruker bilder fra kjønnslivet i sine naturskildringer. I *Jutulskaret* møter vi f. eks. 17 slike uttrykk på én side. Høyst kunstig virker det når Bull skriver om breen, at *"– nu veldet den videre mot syd, under torden og isflaks bristning; mens jorden lå modertung i frysning og i hete, med merker i sitt kjøtt efter ham, som var dratt. Veldige jotner reiste seg av breens sæd, sønner den i isnende elskov hadde avlet."*

Jeg har allerede nevnt at det alltid er mennesket som står i forgrunnen i Jacob B. Bulls folkelivsromaner. Naturen er først og fremst rammen om østerdølenes hjemstavn. Likevel har aldri kritikken vært så positiv med hensyn til Bulls menneskeskildringer som når det gjelder hans evne til å tegne levende naturbilder. Det er blitt noe stereotypert over hans mennesker. De er dulgte, bundne og stort sett stillferdige, men under overflaten har de et voldsomt og lidenskapelig følelsesliv. De er ikke sett innenfra eller belyst fra ulike sider, og vi finner lite av en motivert karakterutvikling. Han har heller ikke gitt seg i kast med noen individuell psykologisk analyse. Noen stor menneskekjenner kan en ikke si Bull har vært.

Men om de individuelle særdrag

ofte blir borte, så har Bull til gjengjeld sin store styrke i en sterk levendegjørelse av visse typer, som kan være skarpt og livfullt tegnet. Og selv om han knapt er noen dyp psykolog, er ofte hans typer en treffende illustrasjon av atferdpsykologiens synsmåter. Han kan på en ypperlig måte fange inn menneskers formale trekk, så vel i statur som i uttrykksmåte og handlinger. Men til noe bak dette ytre lar han ikke leseren få særlig kjennskap. Her er knapt årsaken at Bull bevisst vil gjøre leseren nysgjerrig eller at leseren selv skal finne ut de indre beveggrunner.

Disse kritiske bemerkninger jeg her mot slutten har tatt med, kan en finne belegg for i alle Bulls folkelivsromaner, selv om han nok er kommet best fra oppgaven som menneskeskildrer i de bøkene hvor han virkelig har tatt for seg et enhetlig tema. Men også da kan det bli mye av oppstykkede episoder, slik som i *Hr. Samuel* og *Hr. Samuels rike*. Det er eksempelvis tilfelle med Ola Lisbeteggen. Tilsynelatende umotivert kommer han inn i *Hr. Samuel* på et tidlig tidspunkt. Senere treffer vi ham både som kirkeforstyrer og i forsøk på å rane Hr. Samuel som hevn for at han ikke fikk nattverden. Men de gangene vi får stifte bekjentskap med Ola Lisbeteggen, virker det som Bull plutselig har tatt på seg forstørrelsesglass. Alt synes så overdimensjonert, slik at det virker som brudd i den samlende framstilling.

Et bærende element i folkelivsromanene er at Bull til slutt lar det bli fred og forsoning mellom mennesker som har stått i motsetningsforhold til hverandre. Dette vorker ikke alltid naturlig. Det er for eksempel tilfelle da hr.

Samuel treffer Ola på Akershus. Hr. Samuel var indirekte skyld i at Ola var havnet der. Nå etter at strid og uvennskap er endt, treffer vi dem sammen, og det er Ola som blir den direkte årsak til at hr. Samuel reiser tilbake til den dalen han hadde planer om å forlate. Alt synes så enkelt og liketil, – slik vil det gjerne bli når en ser en sak etter at motsetningene er borte og vanskelighetene har tatt slutt.

Som nevnt bærer Bulls folkelivsromaner preg av at episodene er framtreddende, og flere av dem virker nesten som de er satt sammen av en rekke noveller, for eksempel *Viddens herrer*. Det er vanskelig å få tak i noen egentlig handling eller gjennomgangsfigur, selv om både Knut Lykkjen, Pær Halstensen og flere har sine roller spredt gjennom store deler av romanen.

Disse kritiske bemerkninger mot slutten kan likevel ikke rokke ved det faktum at Jacob B. Bull tilhører våre fremste naturskildrere på heimstaddiktningens område, han har fanget inn lokalitetens og tidspunktets spesielle opplevingstone som få andre.

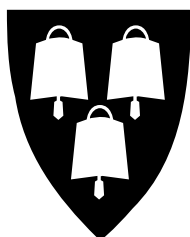
Vi hørte tidligere i dag om Jacob B. Bulls sønn Olaf Bull. Han nådde visse lenger enn sin far som en stilens mester. Men likevel vil jeg hevde at i sin glede over våren, og dens sterke kraft når den gjør sitt inntog i naturen, – og i mennesket – har far og sønn mange fellestrekk. Derfor kan Erna Ofstads ord i *"Kunsten i vold"*, sagt om sønnen, like gjerne sies om faren: *"Det er det dynamiske liv i våren, som for Olaf Bull er det store og trøsterike, dette at livet sprenger seg frem i blomstring til tross for en vinters dødkalde tider. Ingen-ing kan stanse det."*

Artikkelen bygget på et foredrag
holdt under Bull-jubileet i Rendalen
2003.

Jostein Vormeland
Landstadvn 29
1781 Halden

**Rendalen
kommune**

OS KOMMUNE

2550 OS | ØSTERDALEN